

КОНТИНУУМ "ІНДИВІДУАЛІЗМ – КОЛЕКТИВІЗМ" ЯК ОСНОВНИЙ ВИМІР СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ (за Г. ХОФСТЕДЕ)

У статті проаналізовано особливості характеристики категорій індивідуалізм-колективізм у культурних паттернах, запропонованих нідерландським дослідником Г. Хофстеде. Представлені різні дослідницькі позиції щодо аналізу результатів дослідження голландського вченого.

Ключові слова: культура, Г. Хофстеде, культурний патерн, індивідуалізм-колективізм.

The paper analyzes the characteristics of particular categories of individualism-collectivism in cultural patterns proposed by Dutch scholar G. Hofstede. Presented various research positions on the analysis of the Dutch research scientist.

Keywords: culture, G. Hofstede, cultural pattern, individualism-collectivism.

Домінуюча у сучасній науці культурцентристська парадигма наголошує на визначальному впливі культури на умови життєдіяльності людей, що змушує переорієнтовувати наукові погляди з аналізу політичного і економічного контексту в соціокультурний, наголошуючи на пріоритетному дослідженні культурно-ментальних чинників. Саме останні в межах конкретної культури не тільки впливають на формування ціннісних орієнтацій та диспозицій, а й визначають відповідні ціннісні експектації (очікування), які, у свою чергу, вимагають для їх задоволення відповідного типу економічної і політичної організації.

У 60-70-х роках ХХ століття голландський соціальний психолог та антрополог Герт (Герард Хендрік) Хофстеде на основі проведених досліджень визначив показники, які дали змогу встановити основні культурні виміри (Cultural Dimensions) для характеристики культурних особливостей. На основі 14-річних напрацювань автора виникла параметрична теорія виміру культур, яка стала підґрунтям для оцінки міжкультурних відмінностей.

Культуру Г. Хофстеде визначив як колективну ментальну запрограмованість, світосприйняття, спільне з іншими представниками відповідної нації, регіону, групи, яке відрізняє нас від інших та дає змогу говорити про ментально-культурні відмінності. Запропоновані дослідником культурні виміри сміливо можна вважати патернами (англ. patterns), які сучасна наука визначає як структурні зразки культури, стереотипи поведінки тощо, сформовані в певній культурі.

Результати досліджень автор оприлюднив в основних працях "Наслідки культури" ("Culture's Consequences", 1980) та "Виміри національних культур в п'ятдесяти країнах і трьох регіонах" ("Dimensions of national cultures in fifty countries and three regions", 1983). Спочатку дослідження передбачало опитування 116 тисяч працівників представництв компанії "IBM" у п'ятдесяти країнах, але згодом перелік було доповнено ще двадцятьма країнами.

До досліджень культурних відмінностей дослідники зверталися і раніше, про що, зокрема, свідчать напрацювання дослідника міжкультурної комунікації Е. Холла та класиків теорії ціннісних орієнтацій Ф. Клакхона і Ф. Стродбека та ін. Та саме застосування корелятивно-статистичного та факторного аналізу дало змогу Г. Хофстеде не тільки на основні кількісного аналізу низки опитувань з'ясувати ментально-культурні відмінності представників різних країн, а й здобути звання "батька-засновника" етнометрії як на пряму крос-культурних досліджень, що аналізує ментальні характеристики різних етносів з використанням математичних методів [3]. Також саме Г. Хофстеду належить ідея розрізняти культури колективістські і індивідуалістські. Дослідження континууму колективізму-індивідуалізму найбільш розповсюджені серед психологів, соціологів, економістів та культурологів. Нині індивідуалізм і колективізм визнані фундаментальними характеристиками, застосовними до всіх суспільств світу, а їх дослідження займає значне місце, особливо в крос-культурній психології [6].

На думку Г. Хофстеде, кожне суспільство має низку проблем, для розв'язання яких і знаходить оптимальні рішення й умови побутування, не завжди зрозумілі іншим культурам. Однак саме вони і становлять ціннісне підґрунтя національної культури, яке відрізняє її від інших культур. Тому говорити про переваги будь-якого світосприйняття або облаштування власного життя в умовах конкретної культурної спільноти чи країни не тільки некоректно, а й неможливо з погляду на суб'єктивність сприйняття та подальшої оцінки.

Саме про це дослідник, ґрунтуючись на власному досвіді, наголошує у передмові до видання своєї книги. Так, придбані ним в різних країнах карти світу, хоча й мали однаковий дизайн, проте відрізнялися розташуванням материків. На європейській карті Європа і Азія – у центрі, Південна і Північна Америка – на Заході. На другій карті (з Гавайїв) у центрі – Тихий океан, який зміщує вліво Азію і Африку,

а вправо – обидві Америки. Маленька Європа ледь вирізняється високо зліва. Третя карта (Новозеландська) схожа на другу, однак у перевернутому вигляді: Північ – на Півдні і навпаки. Європа, відповідно, – маленька внизу справа. Г. Хофстедє підкреслює, що всі зображення є правильними, оскільки Земля кругла, а тому визначення її центру – результат конкретних уподобань, які, як зрозуміло із зображень, залежать від центристського світосприйняття представників тих народів, які її створювали.

Відтак, саме обґрунтування Г. Хофстедом основних патернів культурних відмінностей, які спрямувати дослідницьку увагу в нове методологічне русло, дає підстави знову і знову звертатися до ключових моментів його напрацювань, особливо в аспекті крос-культурних досліджень, що й актуалізує мету нашого дослідження.

Загалом запропоноване дослідником анкетування передбачало відповіді за такими полярними кластерами: дистанціювання від влади – сприйняття влади (рівність-нерівність); індивідуалізм (відособлення) – колективізм; жіночність – маскуліність; уникнення невизначеності – толерантність до невизначеності; стратегічне мислення ("конфуціанський динамізм", орієнтація на майбутнє); стриманість – нестриманість.

Науковці по-різному визначають запропоновані Г. Хофстедом параметри, тому їхня кількість часто змінюється – від 4 до 6. Існують дані, що спочатку параметрів було 4, а згодом у спільному дослідженні з М. Бондом у 1991 р. було виокремлено п'ятий параметр – довгострокову орієнтацію. Однак у всіх переліках присутня категорія "індивідуалізм-колективізм". Її Г. Хофстедє виділяє як другу незмінну глобальну характеристику культур. Саме на її обґрунтуванні дослідником ми зупинимо свою увагу, визначивши останнє як мету дослідження.

Всі культури класифікуються як індивідуалістські або колективістські на основі таких ознак: тип взаємозв'язків індивідів з групою і суспільством; самосвідомість і соціальне сприйняття; прийняття рішень і відношення до конфлікту; відношення до освіти; норми і правила поведінки та взаємовідносин між індивідами; роль держави і принципи правового регулювання взаємопов'язані; уявлення про світоустрій, соціальну і природну діяльність [6].

В індивідуалістських суспільства люди керуються власними інтересами та цілями. Серед основних цінностей таких суспільств домінують: повага до прав людини та висока цінність окремого людського життя. На противагу таким суспільствам колективістські передбачають повне "занурення" від народження в інтереси своєї групи (сім'ї, клану тощо) в обмін на безпеку (хоча часто й відносну). Власні інтереси майже не враховуються, якщо суперечать або не підтримуються групою.

Загалом патерн індивідуалізм-колективізм характеризує рівень бажання і схильність членів суспільства об'єднуватися в групи. До речі, вважається, що до колективістських суспільств належить більшість сучасних культур.

Варто також підкреслити, що запропоновані Г. Хофстедом патерни – відносні, оскільки у будь-якій культурі присутні протилежні орієнтації, однак рівень їх вираження та співвідношення значно відрізняється.

Сучасні автори по-різному опрацьовують результати досліджень, систематизовані Г. Хофстедом. Так, у Таблиці 1 на основі досліджень Г.Хофстедє представлені основні відмінності суспільств, запропоновані російською дослідницею Л. Куліковою у праці "Міжкультурна комунікація" [2].

Таблиця 1

Основні відмінності суспільств різного типу

Колективістські культури	Індивідуалістські культури
Велика сім'я і "ми-групи" як домінуючий тип соціальних зв'язків	Нуклеарна (мала) сім'я і власне "Я" визначають тип соціальних відносин
Протиставлення "ми-свої" – вони-чужі"	Диференціація "Я"–ідентичностей на основі індивідуальних якостей
Належність до групи – основна ознака самоідентифікації	Власні досягнення є основною ознакою самоідентифікації
Мислення з дитинства у "ми"-категоріях	Усвідомлення свого "Я" з дитинства
Високо цінується слідування гармонії в групі і ухилення від конфронтації у спілкуванні	Високо цінуються власна думка і точка зору
Процес комунікації зумовлений високим контекстом	Процес комунікації зумовлений низьким контекстом, переважає вербальний стиль комунікації
Вчинки окремих членів групи загрожують втратою "обличчя" всієї групи	Порушення правил і вчинки пов'язані з відчуттям провини та втратою самоповаги
Головний механізм соціального контролю – сором	Провина як основний регулятор поведінки
Ціль виховання – отримання готових знань, які дають змогу стати повноцінним членом колективу	Концепція виховання полягає у формуванні навичок самостійного навчання, постійне підвищення кваліфікації
Диплом про освіту розцінюється як "пропуск" в високостатусну групу	Свідоцтво про освіту підкреслює рівень індивідуального успіху і професійної цінності

Рекомендації знайомих та родинні зв'язки відіграють велику роль у вирішенні виробничих питань	Кадрові питання регулюються на основі приписів та об'єктивних критеріїв кандидатів
Міжособистісні відносини цінуються більше, ніж справа	Виконання завдання превалює над особистісними взаємовідносинами
Переважають колективні судження і рішення	Цінуються самостійність та індивідуальна ініціатива
Домінуюча роль держави в економіці	Обмежена роль держави
Низька доля валового національного продукту на душу населення	Висока доля валового національного продукту на душу населення
Держава контролює ЗМІ	Вільна преса
Пріоритет ідеології рівності	Ідеологія особистісної свободи
Мир і гармонія в суспільстві вважаються найбільшим досягненням	Саморозвиток індивідуальності кожного – мета суспільного розвитку

На нашу думку, цікавим результатом опрацювання досліджень Г. Хофстеде є Таблиця 2 [7].

Таблиця 2

**Характеристика суспільств з високим і низьким значенням
індексу індивідуалізм-колективізм**

Високий колективізм/низький індивідуалізм	Високий індивідуалізм/низький колективізм
Консерватизм (Шварц)	Афективна та інтелектуальна автономія, егалітаризм (Шварц)
Особистісні відносини, походження, партикуляризм (Тромпенаарс)	Планування, універсалізм, досягнення (Тромпенаарс)
Поняття "ми"	Поняття "я"
Гемайншафт (Тьонніс) – община	Гезельшафт (Тьонніс) – суспільство
Колективістська орієнтація (Парсонс, Шилс)	Особистісна орієнтація (Парсонс, Шилс)
Ціннісні стандарти відрізняються для ін-груп та аут-груп (Парсонс, Шилс)	Ціннісні стандарти повинні застосовуватися до всіх: універсалізм (Парсонс, Шилс)
Ідентичність ґрунтована на соціальній системі	Ідентичність ґрунтована на індивіді
Культури "сорому" (Бенедикт)	Культури "провини" (Бенедикт)
Високо-контекстуальна комунікація (Холл, 1976)	Низько-контекстуальна комунікація (Холл, 1976)
Емоціональна залежність індивіда від інститутів та організацій	Емоціональна незалежність від інститутів і організацій
Акцент на приналежності: ідеал членства	Акцент на індивідуальній ініціативі та досягненнях: ідеал лідерства
В особисте життя втручаються інститути та організації	Право на особисте життя
Виживання	Гедонізм
Діяльність визначається обставинами, контекстом, середовищем	Самостійна діяльність
Експертиза, порядок, обов'язки, безпека забезпечуються організацією або кланом	Автономія, різноманіття, задоволення, індивідуальна безпека
Традиційне суспільство	Модерністське або пост-модерністське суспільство (Інглхарт)

Така систематизація буде корисною для визначення подальших перспектив дослідження колективізму-індивідуалізму як основних вимірів культури з урахуванням в її даних напрацьовань інших дослідників даного патерна Т.Парсонса, Ф.Тьонісса, Ф. Тромпенаарса, Ш. Щварца, Е. Шилса, Е. Холла, Р. Бенедикта, Р. Інглхарта.

Г.Хофстеде підкреслює, що характеристика індивідуалізм-колективізм в контексті культурних відмінностей не має політичних конотацій, оскільки йдеться не про "відношення державної влади до особистості, а про вплив групи на особистість. В культурах колективістського типу людина з народження інтегрована в замкнуті, усталені "ми-групи"[2]. Хоча, як видно з досліджень Г. Хофстеде, на перший погляд політичний патерн дистанція влади (велика-мала) тісно корелюється з показником індивідуалізму-колективізму. Країни з високим індексом дистанції влади, як правило, – колективістські, з низьким – індивідуалістські. Тому ці позиції у характеристиках часто використовують поряд, оскільки дистанція влади вказує на ієрархію. Саме високий показник індивідуалізму та дистанції влади свідчать про свободу і демократію, що є базовими для розвинених західних суспільств. Не дарма дослідники пропонують ці дві незалежні ментальні характеристики застосовувати для аналізу Західних і Східних цивілізацій, визначаючи їх як ментальні карти світу [3].

Дослідження Г. Хофстеда вплинули насамперед на визначення особливостей організаційно-корпоративної культури у менеджменті. Прикладом відмінностей у якій щодо патерна колективізм-індивідуалізм можуть слугувати дані Таблиці 3 [5].

Таблиця 3

Особливості організаційної культури

Культура з розвинутим колективізмом	Культура з розвиненим індивідуалізмом
Ціннісні стандарти відрізняються всередині групи і поза нею: сепаратизм	Одні цінності застосовуються до всіх: універсалізм
Інші люди оцінюються як члени групи	Інші оцінюються як потенціальні ресурси
Більш важливі взаємовідносини між людьми, ніж завдання	Більш важливі завдання, ніж взаємовідносини
Відносини між роботодавцями і найманим працівником ґрунтуються на моральній моделі	Відносини між роботодавцями і найманим працівником ґрунтуються на розрахунку

Також варто згадати про вплив досліджень Г. Хофстеде на формування не лише крос-культурних досліджень, а й порівняльної політології. Так, відомою є методика Хофстеде-Боллінґе, на основі якої було проаналізовано більше 100 країн, що дало змогу виокремити серед них 8 типів, які у межах нашого дослідження представляють безспірний дослідницький інтерес, позаяк дають змогу уявити особливості індивідуалістсько-колективістських переваг відповідних культур.

Відтак до першої групи входять Бельгія, Іспанія і Франція. Рівень індивідуалізму в цих країнах можна визначити як такий, що коливається в межах від помірнього до високого. Ці культури визначені як індивідуалістсько-романські. Їм притаманні такі риси, як відособленість, лояльність до власних переконань, горизонтальний колективізм суверенних особистостей.

Друга група – Португалія і деякі латиноамериканські країни. Це культури корпоративно-романського типу. Їм притаманні значний рівень ієрархії, низький рівень індивідуалізму, об'єднання людей через їх роз'єднання за соціальними і професійними критеріями, лояльність до корпорації, домінування у прийнятті рішень принципу більшості й старшинства.

Третя група – Австрія, Німеччина і Швейцарія. Це культури організаційно-управлінські. Їм притаманні низький рівень ієрархії, помірний рівень індивідуалізму.

Четверта група – Данія, Норвегія, Фінляндія і Голландія. Це країни корпоративно-скандинавського типу. Їм притаманний низький рівень ієрархії, рівень індивідуалізму коливається в межах від помірнього до високого, вільне і відкрите об'єднання людей зі збереженням індивідуальних відмінностей, домінує принцип більшості, в основі суспільства – загальнолюдські норми моралі.

П'ята група – Великобританія, Австралія та Канада. Це культури англосаксонсько-індивідуалістського типу. Їм притаманні високий рівень індивідуалізму, а рівень ієрархії коливається в межах від помірнього до низького.

Шоста група – Греція, Туреччина, Ліван та Іран. Це культури еллінсько-семітського типу. Їм притаманний високий рівень ієрархії, низький рівень індивідуалізму.

Сьома група – Японія з корпоративно-сінтоїстською культурою. Їй притаманний помірний рівень ієрархії та індивідуалізму.

Восьма група – Пакистан, Індія, Тайвань, Таїланд, Філіппіни і Сінгапур. Це країни корпоративно-азійської культури. Їм притаманний високий рівень ієрархії, низький рівень індивідуалізму [1].

За параметрами "дистанція влади" та "індивідуалізм – колективізм" з'ясовано, що культуру Канади, США, Великобританії, Нідерландів, Норвегії, Швеції, Данії, Австралії характеризують низька дистанція влади та індивідуалізм. За цими ж патернами культуру Іспанії, Франції, Італії, Бельгії характеризують висока дистанція влади та індивідуалізм. Культури Пакистану, Туреччини, Тайвані, Колумбії, Венесуели, Португалії, Мексики, Греції, Югославії, Індії, Японії характеризують висока дистанція влади та колективізм.

На основі досліджень Г. Хофстед робить висновок, що індивідуалізм характерний для західних розвинених країн, а колективізм – менш розвинених східних. Японія займає проміжне положення. Найвищий рівень дистанції влади характерний для азійських, африканських та латинських країн, найнижчий – для країн германської групи.

Загалом відмінності у культурах за патерном індивідуалізм – колективізм Г. Хофстеде пояснює рівнем благополуччя в суспільстві. Чим воно вище, тим з більшою ймовірністю у суспільстві превалюватимуть індивідуалістські тенденції. Хоча орієнтація на економічні чинники не завжди виправдана, оскільки не менш важливу роль відіграють й особливості історичного розвитку, ментальність, традиції, звичаї, психологічні моменти тощо. Про правильність останньої тези свідчить і прагнення послідовників голландського дослідника виокремити інші параметри, але у будь-якому випадку в кожній культурі увага акцентується на відповідних життєвих цінностях, орієнтаціях, способі життєдіяльності, що й визначає національно-ментальні відмінності у побутуванні. Відтак перспективним дослідженням у даному напрямі може стати аналіз напрацювань послідовників Г. Хофстеда, які уможливили визначення культурних патернів країн колишнього Радянського Союзу, зокрема України.

Використані джерела

1. Клименко І. Електронне урядування у дзеркалі архетипіки / І. Клименко // Публічне управління : теорія та практика : збірник наукових праць асоціації докторів наук з державного управління: Спеціальний випуск. – Х.: Докнаукдержупр, 2011. – С.35-40.
2. Куликова Л.В. Межкультурная коммуникация: теоретические и прикладные аспекты. На материале русской и немецкой лингвокультур / Л. Куликова// Монография. – Красноярск: РИО КГПУ, 2004. – 196 с.
3. Латов Ю. В. Восточнославянские страны на ментальной карте мира по Г. Хофстеду / Н. В. Латова, Ю. В. Латов // Научные труды Донецкого национального технического университета. – Донецк: ДонНТУ, 2010. – С. 161-168.
4. Офіційний сайт Герта Хофстеде [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.geert-hofstede.com/ofstede_dimensions.php.
5. Параметры межкультурных различий: теории Хофстеде, Тромпенаарса [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://knowledge.allbest.ru/management/2c0a65625a2ad68b4c43a88421206>.
6. Психология общения. Энциклопедический словарь / под общ. ред. А.А. Бодалева. – М.: Когито-Центр, 2011.
7. Теория ценностей Герта Хофстеде: организационные и культурные ценности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cross-cultural.jimdo.com/исследователи/хофстеде>.